

<https://doi.org/10.70728/b.series.fil.v08.i09.059>

O‘ZBEK TILIDA OHANG KOMMUNIKATIV MUNOSABAT BELGISI SIFATIDA

Cho‘lliyeva Gulchehra Toshpo‘lot qizi

Buxoro davlat universiteti doktoranti(DSc)

ORCID: 0000-0002-7642-8893

g.t.chulliyeva@buxdu.uz

Annotatsiya Ushbu maqolada ohangning kommunikativ jarayondagi roli va uning ma’no shakllantiruvchi vosita sifatidagi funksiyasi tahlil qilinadi. Ovoz ohangi so‘zlovchining shaxsiy munosabati, emotsional holati va ijtimoiy pozitsiyasini ifodalovchi noverbal birlik sifatida talqin etiladi. Maqolada ohangning lingvopragmatik, kognitiv va psixolingvistik jihatlarini o‘rganilib, nutqiy muloqotda intonatsiyaning insonlar o‘rtasidagi masofa, ishonch, hurmat yoki befarqlik kabi ijtimoiy-psixologik munosabatlarni shakllantirishdagi o‘rni yoritiladi. Shuningdek, zamonaviy kommunikatsiya nazariyalari asosida ohangning verbal va noverbal komponentlar bilan o‘zaro aloqadorligi tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: ohang, ovoz, ma’no, kommunikativ munosabat, intonatsiya, kognitiv lingvistika, pragmalingvistika, psixolingvistika, noverbal vositalar, muloqot.

ТОН КАК ПОКАЗАТЕЛЬ КОММУНИКАТИВНЫХ ОТНОШЕНИЙ

Аннотация В данной статье рассматривается роль интонации в процессе коммуникации и её функция как средства формирования смысла. Голосовая интонация интерпретируется как невербальный элемент, отражающий личное отношение, эмоциональное состояние и социальную позицию говорящего. В исследовании анализируются лингвопрагматические, когнитивные и психолингвистические аспекты интонации, а также её значение в формировании социально-психологических отношений — таких как дистанция, доверие, уважение или безразличие между коммуникантами. Кроме того, рассматривается взаимодействие интонации с вербальными и невербальными компонентами в контексте современных теорий коммуникации.

Ключевые слова: интонация, голос, смысл, коммуникативные отношения, просодия, когнитивная лингвистика, прагмалингвистика, психолингвистика, невербальные средства, коммуникация.

VOICE AS A MARKER OF COMMUNICATIVE RELATIONSHIP

Abstract This article examines the role of intonation in the communicative process and its function as a meaning-forming device. Vocal tone is interpreted as a nonverbal element that

conveys the speaker’s personal attitude, emotional state, and social stance. The study explores the linguo-pragmatic, cognitive, and psycholinguistic aspects of intonation, emphasizing its role in shaping social and psychological relations such as distance, trust, respect, or indifference between interlocutors. Furthermore, the paper analyzes the interaction between intonation and other verbal and nonverbal components within the framework of modern communication theories.

Keywords: intonation, voice, meaning, communicative relationship, prosody, cognitive linguistics, pragmalinguistics, psycholinguistics, nonverbal communication, emotion, interaction.

Nutqiy muloqot jarayonida verbal vositalar uzatilayotgan axborotning “nimaga oidligi”, ya’ni mazmunini ifodalasa, noverbal vositalar esa ayni shu axborotning “qanday tarzda yetkazilayotganini” ko‘rsatadi. Ovoz ohangi esa kommunikantning so‘zlayotgan gaplariga bo‘lgan ichki munosabatini, ya’ni nutq matniga nisbatan hissiy va bahoviy qarashini aniq namoyon etadi.

Tadqiqotchilar ta’kidlaganidek, muloqotning dastlabki oniy lahzalaridanoq noverbal belgilar kommunikantlar o‘rtasidagi psixologik masofa, ishonch darajasi va o‘zaro pozitsiyani belgilab beradi. Aynan shu vositalar orqali suhbatning davom etish-etmasligi, shuningdek, uning ijobiy yoki salbiy kayfiyatda kechishi ham belgilab olinadi.

Bu xususda diniy manbalarda, sharq durdonalarida ham o‘rinli fikrlar aytilgan, hikoyatlar keltirilgan. Jumladan,

“Qur’oni Karim”ning “Luqmon surasi” 19-oyatida shunday deyiladi: “*Yurishingda mo’tadil bo‘l va ovozingni pasaytir. Chunki ovozlarning eng yomoni eshakning ovozidir*”. Oyatning mazmunida: “Odamzod, yurishing me’yorda va maqsadli bo‘lsin. Ya’ni kuch-quvvatingga ham isrofgar bo‘lma (ayni paytda, sudralib yuruvchi lapashang ham bo‘lma.) Ovoz(ton)ingni ham me’yordan balandlatma. Hayvonlar ichida eshak bekordan bekorga bor ovozi bilan hangrab turadiki, eng yomon, yoqimsiz ovoz eshakning ovozidir. Demak, baland ko‘tarilgan ovoz eshakning ovozi kabi yomon va yoqimsiz bo‘ladi”, deyilmoqda.

Oyatda ovoz balandligi va ohang yoqimsizligi haqida gap bormoqda.

XXI asr fiziklarini shu oyatdagi “Ovozlarning eng yomoni eshakning ovozidir” jumlasiga qiziqtirib qoldi. Chunki Abu Hurayra rivoyatidan keltirilgan hadisda: “Agar xo‘rozning qichqirishini eshitsangiz, Allohdan fazlini so‘ranglar! Chunki u (o‘sha paytda) farishtani ko‘rgan bo‘ladi. Agar eshakning hangraganini eshitsangiz, Allohdan shaytonning yomonligidan panoh so‘ranglar! Chunki u (o‘sha paytda) shaytonni ko‘rgan bo‘ladi”, deyiladi⁵¹.

Turli ovozlarni o‘rganuvchi akustik moslamalar eshakning ovozi 100 detsibeldan ortishini aniqlashdi. Bu juda baland ovoz bo‘lib, agarda inson bu kabi baland ovozni yaqindan tez-tez eshitib tursa, uning eshitish qobiliyati izdan chiqadi, shuningdek, asab tizimiga ham salbiy ta’sir o‘tkazishi ma’lum bo‘ldi.

---

⁵¹ <http://old.muslim.uz/index.php/maqolalar/item/11457-ovoz-a-idagi-m-zhizani-eshitganmisiz>

Fan ma'lumotlariga ko'ra, me'yordan ortiq balandlikdagi ovoz quyidagi holatlarni keltirib chiqarishi mumkin:

№	Ovoz balandligi (o'rtacha hisobda)	Inson qancha vaqt chidaydi?	Natijada nima ro'y beradi?
1	35-45 detsibel	25-30 daqiqa	Eshituvchi kishi uyqusizlikka yo'liqadi
2	46-85 detsibel	45-50 daqiqa	Eshituvchi kishilarning quloqlarida og'riq boshlanadi
3	86-90 detsibel	4,5-5 soat	Tinglovchining quloqlarida kuchli shang'illash yoki og'riq boshlanadi
4	91-100 detsibel	1,5-2 soat	Tinglovchining quloqlari eshitmay qoladi
5	101-110 detsibel	1,5-2 soat	Tinglovchi hushini yo'qotishi mumkin
6	111-160 detsibel	25-30 daqiqa	Eshituvchi kishi kar bo'lib qoladi

Eshakning ovozi 100 detsibeldan ortar ekan, demak, inson uning ovozini ko'p eshitishi quloq uchun katta zarardir. "Qur'oni Karim" oyatida shu masalaga urg'u berilgan ekan⁵². Zero, nutqiy muloqot jarayonida ovozni haddan ortiq ko'tarish suhbatdoshga, qolaversa, tevarak-atrofdagilarga ozor yetkazadi. Madaniyatli nutqiy muloqot jarayoni, xususan, og'zaki nutqda o'rtacha yoki past ohangdan mahorat bilan foydalanishni taqozo etadi.

Sa'diy Sheroziyning "Bo'ston" asarida shunday hikoyat qilinadi: "Ta'qdir taqozosi bilan bir masjidda xunuk ovozli kishi azon aytuvchi edi. Uning xunuk ovozi oldida qurbaqalarning vaqllashi ham juda yoqimli eshitilardi go'yo. Azon aytuvchining chiyildoq xunuk ovozi tong sahardan kishilarning asabini buzar, hatto shu yerda yashovchi aholi uzoqroq bo'lsa-da, qo'shni qishloq masjidiga borib namoz o'qib kelishadigan bo'lishibdi. Biroq bu muammo yechimini bermasligi aniqligini tushunib yetgan mahalliy aholi o'zaro kelishib, bir yaxshi hovli sotib olishga yetadigandan ortiqroq pul yig'ishibdi. Pulni haligi odamga olib borib, ahvolni tushuntirishibdi va tunda bu yerdan uzoqlarga ko'chib ketishini so'rashibdi...

Ovoz ohangi xunuk muazzindan qutilgan o'sha qishloqlik aholi shundan beri o'z masjidlariga qatnar ekanlar.

Qissadan hissa shuki, "Har kim qobiliyati, iqtidoriga qarab o'ziga munosib ishni qilishi kerak. Yomondan qochib qutiladilar. Bad (yomon) ohangli muazzinni esa ko'chirtirib qutiladilar"⁵³.

Agar kishiga tabiatning o'zi yoqimli, chiroyli ovoz tortiq etgan bo'sa, bu "nur ustiga nur". Mabodo, buning teskarisi bo'lsa, u o'z ustida tinimsiz ishlashi, ya'ni ovoz ohangini o'zgartirib borishi juda muhim. Yevropa mamlakatlarida, xususan, AQSHda talaffuz va ovoz ohangi ustida ishlaydigan markazlar XX asrning boshlaridayoq tuzilganligi, bu faoliyat rivojlangan mamlakatlar qatorida Rossiyada ham 80-yillarga kelib gurrakib borayotganligi haqida ma'lumotlar mavjud⁵⁴.

Sa'diy Sheroziyning "Bo'ston" asarida yana bir hikoyat bor. Unga ko'ra:

⁵² <http://old.muslim.uz/index.php/maqolalar/item/11457-ovoz-a-idagi-m-zhizani-eshitganmisiz>

⁵³ Шерозий С. Гулистон. Бўстон. III.Шомухамедов, Р.Комиловлар таржимаси асосида нашрга тайёрланган.— Тошкент: Шарк, 2021. — 264 б.

⁵⁴ Кантер Л.А. Системный анализ речевой интонации. — Москва, 1978. — С.92-114.

Sotardi asal bir shirin so‘z kishi,
Ko‘ngilni ovlardi uning royishi.
 Shakarqamichidek beli belbog‘dor,
 Molini pashshadek talar xaridor.
 Uning moli zahar bo‘lsa ham tugal,
 Talab ketishardi misoli asal.
 Bir dag‘al ko‘z tashlab el g‘avg‘osiga,
 Hasad bilan boqib bol savdosiga.
 Ertasiga barvaqt bozorga keldi,
 Asal sotmoq bo‘lib, har yoqqa yeldi.
 Kattakon qovoqda boshida asal,
 Badburush bashara, **so‘zlardi dag‘al.**
 “Asal ketdi” deya qildi mashmasha,
 Boliga qo‘nmadi hattoki pashsha.
 Kechgacha bir pullik qilolmay savdo,
 Uyga qaytar zindoni bo‘lgandek tajang.
 Xotini ustidan sho‘x so‘zlab kular:
 “Badjahl qo‘lida asal ham zahar!”
 ...Serzarda kishining manglayi tirish,
 Haromdir undaylar nonini yeyish.
 Badxulq qiyinlikka uchrar aksari,
 Badxulqning doimo baxti teskari.
 Bo‘lmasa ham mayli mol, dunyo, puling,
 Sa‘diy kabi bo‘lsin asaldek tiling⁵⁵.

Keltirilgan parchada “Ko‘ngilni ovlardi uning royishi” misrasi shirintil asalfurushning nutqidagi so‘zlar ohangi ham nihoyatda dilgir, yoqimlilikiga ishora qiladi. Unga hasad qilgan badxulq kishi esa xaridorlarni asal olishga undayapti, ammo uning ovoz ohangi dag‘al, yoqimsiz. Shu bois hech bir kishi uning moliga xaridor bo‘lmadi. Demak, savdo-sotiqda ham shirinsuxanlik va muloyim ohang juda muhim.

Hazrat mir Alisher Navoiyning “Mahbub ul- qulub” asaridagi “Tanbeh”larda deyiladiki: “Tilga ixtiyorsiz – elga e’tiborsiz. Ko‘p so‘zlovchi valdiroq tundan tong otguncha huradigan itga o‘xshaydi. Tili yomon xalq ko‘ngliga jarohat yetkazgani kabi, o‘z boshiga ham ofat yetkazadi. Nodoning vahshatga soluvchi aljirashga tomoq qirmog‘i – eshakning o‘rinsiz hangramog‘i. Shirinsuxan so‘zni **yumshoqlik va kelishuv bilan aytadi**, ko‘ngilga kelgan yuz g‘am uning so‘zi bilan qaytadi. Imkoni bor har bir yaxshilik so‘z orqalidir”⁵⁶.

Darhaqiqat, har bir shirinso‘zning yumshoqlik va kelishuv bilan aytilishida gap ko‘p. Zero, hazrat mir Alisher Navoiy yana bir tanbehlarida aytadilarki: “**Muloyim takallum** – vahshiylarni ulfatga aylantiradi”. Takallum arabcha so‘z bo‘lib *suhbat*, *so‘zlashish* demakdir. Demak, gap

⁵⁵ <https://ziyouz.uz/jahon-sheriyati/fors-tojik-sheriyati/sadiy-sheroziy/> (Murojaat etildi: 07.07.2024.)

⁵⁶ Аждодлар ўғити. Ҳикоялар. Ҳикматлар. Тамсиллар. /Тўпловчи ва нашрга тайёрловчи Б.Аҳмедов/. – Тошкент: Чўлпон, 1991. – 231 б.

suhbatdoshlarning nutq ohangi haqida boryapti. Muloyim nutq ohangi vahshiy tabiatli, dushman kishilarni ham do‘st, ulfatga aylantira oladi.

“Mashriqzamin – hikmat bo‘stoni” kitobida nutq ohangi bilan bog‘liq shunday nasihat keltirilgan: “*So‘zlamog, so‘zlashmog yo‘li notekis va xayfli bo‘lib, ko‘p xatarlarga ega va o‘ylamay, fikr qilmay labni hech bir so‘zni izhor qilishga ochmaslik kerakki, o‘ylamay aytilgan so‘z ko‘p boshlarni fano chavgonining go‘yiga aylantirgan, jon xazinasini zavollik va nuqson qimoriga yutqazgan.*

*So‘zlashda bir necha qoida bo‘lib, ularning har biriga rioya qilmoq lozim. Birinchisi shuki, besabab va bemavridlik kaliti bilan takallum qulfini ochmaslik lozimki, so‘z gavhari to‘g‘ri va aniq bo‘lsa-da, bevaqt, bemahal va **nopisand yoki nosamimiy ohang**da aytilsa, idrok bozorining gavharshunoslari va qoida biluvchilari nazarida e‘tibordan chetda qoladi va hech kim uni eshitishga rag‘bat qilmaydi*”⁵⁷.

Demak, nutqiy muloqot jarayonida nutq irod etuvchining so‘zlari sadafdek terilgan, injudek saralangan bo‘lsa-da, uning ohang libosi (*nopisand yoki nosamimiy ohang*) nutq matniga mos kelmasa, bunday gaplar, albatta, e‘tibordan chetda qolar ekan.

Boshqacha qilib aytganda, so‘zlovchining nutqidagi noqulay ohang, masalan, nosamimiylik, ishonchsizlik, rag‘batning yo‘qligi, so‘niklik, ijirg‘anish, kesatiq, qahr, g‘azab, kinoya, mensimaslik, kibr, sovuqqonlik, me‘yordan baland kabilar, tabiiyki, tinglovchi ishonchini oqlay olmaydi. So‘zlovchi garchi verbal yo‘l bilan tinimsiz yoqimli va maqtov so‘zlarni aytishiga qaramasdan, u o‘z munosabatlarini ijobiy tomonga yo‘naltira olmaydi. So‘zlovchining nutq ohangi qoldirgan salbiy taassurot tinglovchi ongida uzoq vaqt saqlanib qoladi va verbal yo‘l bilan uni har qancha ijobiy tomonga o‘zgartirishga urinilmasin, uning uddasidan chiqa olmaydi.

Aksincha, noverbal vosita – nutq ohangida so‘zlovchining samimiyati, g‘amxo‘rligi, mehribonligi sezilib tursa, hatto aytilayotgan tanqid yoki berilayotgan tanbeh orqali ham qisqa fursat ichida nutq muddaosiga erishish mumkinligini aytish lozim. Demak, nutqiy muloqot jarayonida inson (tinglovchi) so‘zlovchining o‘ziga nisbatan qanday munosabatda ekanligini aniqlash uchun, avvalo, suhbatdoshining so‘zlariga emas, uning gap ohangiga e‘tibor beradi. Ya‘ni so‘zlovchining noverbal signallarini kuzatadi. Zero, suhbat mazmunining ijobiy yoki salbiy tomonga yo‘nalishini tinglovchi anglab olishi uchun so‘zlovchining ovoz ohangi, ritmi, toni va tembri (vokalika) kabilarga e‘tibor qaratishining o‘zi kifoya. Ohangda kommunikant munosabati balqib turadiki, buni anglash uchun suhbatdosh ozgina farosatga ega bo‘lishining o‘ziyoq yetarli bo‘ladi.

Mutaxassislar to‘g‘ri ta’kidlashganidek, “Noverbal vositalar verbal muloqotga nisbatan ko‘p afzalliklarga ega. Ular nutqiy muloqot jarayonida bevosita qabul qilinadi va qisqa muddatli bo‘lishiga qaramasdan kuchli ta’sir ko‘rsata oladi. Noverbal vositalar, masalan, ohang muloqotda so‘z bilan ifodalash qiyin yoki biron sababga ko‘ra aytish noqulay bo‘lgan ma’lumotni yetkazishi ham mumkin”⁵⁸. A.Nurmonov shunday nutqiy vaziyatda ohang boshqa

⁵⁷ Mashriqzamin – hikmat b‘stoni/ Tarjimon, t‘plovchi va izox mualliflari: X.Xomidiy, M.Xasaniy.– Toshkent: Sharq, 1997. – 400 b.

⁵⁸ Конечкая В. Социология коммуникации. Учебник. – Москва: Международная университетт бизнеса и управления,

noverbal vositalar, masalan, imo-ishoralar, yuz, ko‘z ifodasi, mimika kabilar bilan qorishiq holatda kommunikantning nutq matniga munosabatini yuzaga chiqarishi haqida mulohaza yuritadi⁵⁹.

Shu o‘rinda aytib o‘tishimiz o‘rinliki, noverbal vositalarni guruhlashda hamon har xilliklarga duch kelamiz. Jumladan,

rus olimi Ivan Yakovlev noverbal vositalarning to‘qqiz turini ajratadi⁶⁰. Paralingvistika va ovozning akustik xususiyatlarini vokalika tarkibiga kiritadiki, bu fikrga qo‘shilish qiyin. Sukut hodisasi olimning e‘tiboridan chetda qoladi;

rus olimi Grigoriy Kreydlin noverbal vositalarni o‘n guruhga ajratadi. Olim insonlarning ovoz ohangini auskultatsiya (eshitish) tarkibiga kiritadi⁶¹. Fikrimizcha, bu mohiyatga tinglovchi nuqtayi nazaridan yondashuv bo‘lib, nutq ohangi masalasini, avvalo, so‘zlovchi nuqtayi nazaridan tekshirish muhim. Shuningdek, G.Kreydlinning paralingvistika tarkibiga noverbal muloqotning ovoz kodlarini kiritish fikrini ham ma‘qullay olmadik;

Oksford universiteti professori Maykl Argayl noverbal muloqotning o‘n turini ajratadi⁶². Olim tomonidan ovoz ohangi alohida ajratilishi e‘tiborli. Tadqiqotda paralingvistik vositalarning ichki bo‘linishlari (tana muloqoti, yuz harakati, imo ishoralar) berilgan. Sukut hodisasi talaffuz tarkibida (pauzaning bir ko‘rinishi sifatida) sanab o‘tilganligi bizda bu tasnifda ham biryoqlama yondashish bor, degan tasavvurni uyg‘otdi;

O‘zbek olimi M.Qurbonov o‘zining “O‘zbek, usmonli turk, ingliz va rus tillarida noverbal muloqotni ifodalovchi vositalar tadqiqi” nomli nomzodlik ishida noverbal vositalarning o‘n sakkiz guruhini ajratadi⁶³. Olim tavsiya etgan guruhlar sirasida nutq ohangi fonetika bilan bog‘liq tarzda berilishini mohiyatga XX asrning 80-yillarigacha bo‘lgan qarashlarga tayanish, deb hisobladik. Tasnif tarkibida berilgan: “3.Tabiiy xususiyat (gavda qismi shakli, o‘lchami, soch rangi);

4. Gaptika (tana qismiga teginish)...; 8. Artefakt (kiyinish, bezanish, kosmetika) yoki 17. Pauza (pauza qilish, muloqotdan saqlanish)” kabilar ham bizni ikkilantirdi.

Biz noverbal vositalarni 1) nutqiy muloqot jarayonida doimiy ishtirok etadigan hamda 2) nutqiy muloqot jarayonida ishtirok etishi ham/ishtirok etmasligi ham mumkin bo‘lgan turlarga ajratishni lozim deb bildik.

Nutqiy muloqot jarayonida doimiy ishtirok etadigan noverbal vositalar:

- 1) nutqiy muloqot vaqti (zamon);
- 2) nutqiy muloqot o‘rni (makon);
- 3) nutqiy muloqot shart-sharoiti (vaziyat);
- 4) nutq ohangi (pauza, ton, tembr, melodika...) kabi.

1997. – С. 107.

⁵⁹ Нурмонов А. Танланган асарлар. 1-жилд. – Тошкент: Академнашр, 2012. – Б. 202.

⁶⁰ Яковлев И. П. Основы теории коммуникаций. – СПб.: Ин-т управления и экономики, 2001. – 230 с.

⁶¹ Крейдлин Г. Невербальная семиотика: Язык тела и естественный язык. – Москва: Новое литературное обозрение, 2002. – 592 с.

⁶² Argyle M. The Psychology of Interpersonal Behaviour. – Harmondsworth: Penguin, 1994. – P. 43.

⁶³ Курбанов М.А. Ўзбек, усмонли турк, инглиз ва рус тилларида новербал мулоқотни ифодаловчи воситалар тадқиқи: Филол. фан. бўйича фалсафа доктори (PhD) дисс. – Андижон, 2021. – 192 б.

Nutqiy muloqot jarayonida ishtirok etishi ham/ishtirok etmasligi ham mumkin bo‘lgan noverbal vositalar:

- 1) paralingvistik vositalar (insonning tana a‘zolari (gavda, bosh, qo‘l, oyoq, bel, bo‘yin, yelka, yuz, ko‘z...) bilan bog‘liq barcha harakatlar, imo-ishoralar);
- 2) sukut (diskursning tarkibiy qismi);
- 3) ekstralingvistika (yig‘i, kulgi, yo‘tal, xo‘rsinish, oh tortish, ixrash, tomoq qirish va b.) shular jumlasidandir.

Umuman olganda, ohang nutqiy muloqot jarayonida o‘ziga xos quyidagi xususiyatlarni namoyon etadi:

- 1) ohang og‘zaki nutqiy muloqot jarayonlarining barcha ko‘rinishlarida nutqiy muloqotning noverbal tarkibiy qismi sifatida ishtirok etadi;
- 2) ohang og‘zaki nutqiy muloqot maqsadiga ijobiy ta‘sir etadi;
- 3) ohang og‘zaki nutqiy muloqot maqsadiga salbiy ta‘sir etadi;
- 4) ohang og‘zaki nutqiy muloqot maqsadiga neytral tus berishi ham mumkin. Buni chizmada quyidagicha ifodalash mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Argyle M. The Psychology of Interpersonal Behaviour. – Harmondsworth: Penguin, 1994. – P. 43.
2. Аждодлар ўғити. Ҳикоялар. Ҳикматлар. Тамсиллар. /Тўпловчи ва нашрга тайёрловчи Б.Аҳмедов/. – Тошкент: Чўлпон, 1991. – 231 б.
3. Кантер Л.А. Системный анализ речевой интонации. – Москва, 1978. – С.92-114.
4. Конечкая В. Социология коммуникации. Учебник. – Москва: Международная университетт бизнеса и управления, 1997. – С. 107.
5. Крейдлин Г. Невербальная семиотика: Язык тела и естественный язык. – Москва: Новое литературное обозрение, 2002. – 592 с.
6. Курбанов М.А. Ўзбек, усмонли турк, инглиз ва рус тилларида новербал мулоқотни ифодаловчи воситалар тадқиқи: Филол. фан. бўйича фалсафа доктори (PhD) дисс. – Андижон, 2021. – 192 б.
7. Машиқзамин – ҳикмат бўстони/ Таржимон, тўпловчи ва изоҳ муаллифлари: Ҳ.Ҳомидий, М.Ҳасаний.– Тошкент: Шарқ, 1997. – 400 б.
8. Нурмонов А. Танланган асарлар. 1-жилд. – Тошкент: Академнашр, 2012. – Б. 202.
9. Шерозий С. Гулистон. Бўстон. Ш.Шомухамедов, Р.Комиловлар таржимаси асосида нашрга тайёрланган.– Тошкент: Шарқ, 2021. – 264 б.
10. Cho‘llyeva G.T. Ohang situativ pragmatik tizim birligi sifatida. – «Сўз санъати» халқаро журнали (ISSN: 2181-9297 DOI: 10.26739/2181-9297 www.tadqiqot.uz) –2021, 1-сон, 4-жилд. –В.:127-134.
11. Яковлев И. П. Основы теории коммуникаций. – СПб.: Ин-т управления и экономики, 2001. –230 с.